

הרה"ג שלום מרדכי הלוי סגל שליט"א

ראש כולל אהל יונתן ירושת"ו

ה"תור" בהלכה*

המנהג המקובל

מנהג פשוט ומקובל במקומות בו ניתנים שירות לרבים, להקדים את נתינת השירות לזה שקדם ובא למקום נתינת השירות, וכל א' וא' מתקבל לפי תורו, ובני אדם מקפידים על זה שעוקף התור לקבל השירות לפני אלה שקדמו לפניו. ואף שברור שנוהג זה יש בו מן הנימוס והלכות דרך ארץ שקדמה לתורה, מ"מ ראיתי לנכון לברר בע"ה אם יש בזה גם יסוד בהלכה לתת זכות קדימה להקודם בתור, והאם יש איסור מן הדין לעקוף את העומדים בתור.

מקור בהלכה

והנה בגמ' ובפוסקים לא מצאנו מקור מפורש לדבר זה להקדים את הקודם בתורו, [היכי דאין קפידא מצד גותן השירות (דאם הוא מקפיד יש בזה עכ"פ משום גניבת דעת היכי דנתינת השירות תלוי בדעתו), ואף כאשר אין מספיק לכולם, וכתוצאה מהקדמת המאוחר יפסיד המוקדם, צ"ע אם זה שעמד בתור קודם חשיב כעני המהפך בחררה דמבואר בגמ' דאסור לזכות בה והקודם לזכות נקרא רשע, ואף אי ננקוט דחשיב כעני המהפך בחררה מ"מ דעת ר"ת דלא אסרו אלא בדבר שיכול למצוא במקום אחר, וכן נפסק בשו"ע (ח"מ סי' רל"ז)].

וביותר דלפום ריהטא מצאנו מפורש בדברי הפוסקים איפכא, דאין דין קדימה מן הדין לזה שנעמד בתור תחילה, וכדלהלן.

הקדמת בעלי דינים בד"ת

כתב הטור (ח"מ ר"ס ט"ו): צריך הדיין שיקדים לדון הדין שבא לפניו תחלה, דכתיב כקטן כגדול תשמעון. ומקורו בגמ' (סנהדרין דף ח.), ובפרישה שם כתב: "ונראה דלאו במי שקדם ונכנס בב"ד ראשון תליא מילתא, אלא אחר שהעמיד

(* מאמר זה נדפס בכרך הקודם, לצערינו נשתבש חלק מהחומר במהלך ההדפסה, אי לכך אנו חוזרים ומדפיסים את המאמר [בצורה מקוצרת].

עצמו לפני הדיין, והדיין נתן לבו לשמוע דברי טענותיו, זהו מקרי בא לפניו ושוב אסור להקדים לאחר¹⁶⁶. וע"ש שהוכיח כן מל' הרמב"ם ומדברי הריטב"א.

וכדברים האלה כתב הב"ח וז"ל: "נקטינן מהא כו' אלא שבא הדין לפניו תחלה דהיינו שבאו שני בעלי דינין ושאל התובע ממנו שישמע טענתו זהו אני קורא בא לפניו תחלה לדין, ולא נפקא לן מידי במי שבא תחלה בשער הדיינים אלא במי שבא לפני הדיין תחלה לשאול ממנו שישמע טענתו כדפרשת¹⁶⁷. עכ"ל.

ועיין עוד בסמ"ע (סק"א) שכתב ג"כ כפי"מ שכתב בפרישה, והעתיקוהו הא"ת (אורים סק"א) והנתיב"מ (חי' סק"א) בקיצור. [וע"ע בסמ"ע (שם סק"ה) דמדאורייתא אין דין להקדים אף זה שכבר עמד לפני הדיין, ורק כשכבר התחילו לשמוע טענותיו אסור להפסיקו ולדחותו מפני אחר, דלישנא דקרא כקטן כגדול תשמעון משמע דלא קפיד קרא אלא אשמיעה, ורק מדרבנן אסמכוהו אקרא דגם בעמידה לפני הדיין סגי שיצטרך להקדימו, ע"ש].

ועכ"פ מפורש דאין שום דין קדימה למי שבא תחילה בשערי בית הדין ועמד בתור להתקבל לפני הדיינים, ורק זה שכבר נעמד לפני הדיין והכין הדיין עצמו לשמוע טענותיו, אסור להדיין לדחותו.

קדימה מצד פשרה וצדק

ואמנם אם כי באמת מוכח מהאי דינא דליכא זכות קדימה להקודם מעצם הדין, מ"מ מסתברא דמצווים אנו להקדים הקודם מדין פשרה וצדק, וכדלהלן. איתא בגמ' סנהדרין (דף לב:): "כדתניא צדק צדק תרדף, אחד לדין ואחד לפשרה, כיצד, שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו זה בזה, אם עוברות שתיהן שתיהן טובעות, בזה אחר זה שתיהן עוברות, וכן כו', הא כיצד, טעונה ושאינה טעונה תידחה שאינה טעונה מפני טעונה, קרובה ושאינה קרובה תידחה קרובה מפני שאינה קרובה, היו שתיהן קרובות שתיהן רחוקות הטל פשרה ביניהן ומעלות שכר זו לזו".

וזה לשון המאירי (שם): יש דברים שאין מדת הדין שולטת בהם ואתה צריך לחזר בהם אחר מה שראוי יותר להכריע את האחד, למה שאין מדת הדין מחייבתו, דרך פשרה ומדה מעולה, והוא שאמרו כו' כיצד שתי ספינות עוברות בנהר כו' וכן כל כיוצא בה, כל שאנו רואים שיכול לסבול העכוב ביותר ידחה מפני חבירו, וכן בריא מפני חולה וכל כיו"ב, כו'. עכ"ל.

וכבר ביארו המפרשים דהא דפירשו הגמ' הך פשרה באופן זה של ב' גמלים וכו', אף דבכל דין ודברים שבין אדם לחבירו שייך ענין פשרה, וכבר אמרו דמצוה על הדיין לעשות פשרה, היינו משום דכל פשרה בדין אינה אלא בהסכמת בעלי

הדברים, דמצוה על הדין להציע לפניהם עשיית פשרה, ואם יקבלוהו עליהם מוטב, ואם לאו יחתוך הדין את ההר, והך קרא דצדק צדק תרדוף דאתי חד קרא לפשרה משמע דאיירי בפשרה שכופין על בעלי הדין, ולכן מוקי לה בהנך אופנים, ומשום דאף דבעלמא אין כופין על פשרה, מ"מ בכה"ג שאין לא' הכרע על פי עומק הדין מצווין ב"ד ובעלי הדין להתפשר ביניהם ולהשתוות בדרך פשרה ומידה מעולה.

[ע' משך חכמה ריש פר' שופטים, ובתשו' משיב דבר ח"ג ס"י, וכבר מבואר כן בתורת חיים בסוגיין, אלא דמדבריו משמע דהא דמקדימין טעונה וכו' הוא מעיקר הדין, ולכא' אין זה משמעות הגמ', וכן בדברי המאירי מבואר דגם הני הכרעות הם מצד פשרה ומידה מעולה ולא מעיקר הדין, וכ"כ להדיא במשיב דבר שם].

ויענין בתבואות שור (סי' ט"ז שמלה חדשה ס"ט ותבר'ש סקכ"ט) בענין אותו ואת בנו, כשיש לא' את האם ולא' הבן ושניהם רוצים לשחוט בו ביום, והביא מסוגיא זו דסנהדרין, והעלה דאם יש לא' מהם צורך לשחוט יותר מחבירו כופין את השני להמתין למחר, ואם צורך שניהם שוה מטילין גורל ביניהם כי היכי דלא ליתו לאנצויי, ע"ש. [וע' נחל יצחק סי' פ"ז סק"י דלמד מזה לענין שנים שנתחייבו שבועה זל"ז ושניהם רוצים להשביע קודם את חבירו, דעושים ע"פ גורל, וע"ע ערך ש"י סי' קנ"ד סק"ג], והיינו דמסוגיא זו ילפינן דבכל דבר שא"א להכריע ע"פ הדין עושים בדרך פשרה וצדק בכל דבר לפי האופן ששייך בו, וכשאינן לא' שום עדיפות עושים ע"פ גורל, דגם זה בכלל פשרה שמצווין עליה.

וע"פ האמור מסתברא דגם סדר זה של קדימה ע"פ תור יש בו משום צדק צדק תרדוף, ואף דבגמ' הנ"ל לא נזכרה קדימה זו היינו משום דהתם לא שייך קדימה זו משום דאיירי בספינות וגמלים שפגעו זה בזה דלא קדמה האחת לחברתה, אבל במקום דהאחד קדם לחבירו אין לך פשרה בצדק גדולה מלהקדים זה שקדם בתורו.

[ואף דבגמ' לא נזכר דין זה דפשרה רק גבי ב' ספינות וגמלים שאם לא יפשרו ביניהם הרי שתיהן טובעות או נופלות, מ"מ מסתברא דבכל אופן שייך דין זה, וכמבואר בתבואות שור הנ"ל, דאל"כ יבואו לידי קטטה, ובפרט אחר שנקבע הדבר והונהג סדר קדימה בתור, ובנ"א מקפידים על עקיפתו, מסתברא דיש בזה משום דין זה של פשרה וצדק].

קדימה בתור חובת בעלי הדברים

ויש להוסיף עוד דאף מדברי הסמ"ע והב"ח הנ"ל [שכתבו דאין חיוב להקדים זה שבא קודם לשערי ביה"ד] אין להוכיח דליכא דין קדימה מצד פשרה וצדק, וכדלהלן.

זהנה הא ברירא לעב"ד דאף דיש דין קדימה להעומד קודם בחנות לקנות, ואסור להבא אחריו לעקפו [אף אם יש די לשניהם] מדין צדק צדק תרדוף, מ"מ זהו רק מצד הקונים שצריכים לנהוג זה לזה בצדק, אבל מצד המוכר אם ירצה ליתן להשני לפני הראשון אין עליו שום טענה, שהרי אינו חייב כלל למכור, וממילא ודאי לא שייך להטיל עליו חיובי קדימה. [והרי עדיפי מיניה חזינן גבי עני המהפך בחרדה, שכתבו הפוסקים דדק על הקונה אסרו לחטוף ולקנות ונקרא רשע, אבל על המוכר אין שום דין למכור לזה שהיפך ראשון, ומותר לו למכור להשני ואין עליו שום איסור, (יעוין היטיב סמ"ע סר"ס שפ"ו ותשו' מהרש"ל סי' ל"ו ובחרי"י סי' מ"ב ותשו' חת"ס חר"מ סי' קע"ה, ותשו' אב"נ חר"מ סי' י"ז ועוד, ועי' מאסף תורני אבן המשפט - קרלין סטולין - עמוד תל"ה). כ"ש שיכול להקדים המאוחר].

ומעתה י"ל דה"ה לענין דין קדימה אצל הדיין, דאף דעל בעלי הדין מוטל להתנהג בצדק ולתת להקודם בתור זכות הקדימה, מ"מ אין זו חובה על הדיין להקדימו, ואם ירצה הדיין להקדים את הבא אחריו שפיר יכול להקדימו, דא"א להטיל חיובי קדימה על הדיין מדין צדק צדק תרדוף.

ואף שבאמת הא יש על הדיין חיוב לדון הדין, מ"מ אין זו זכות שיש לבע"ד על הדיין, ואין זה חוב שבין אדם לחבירו, אלא חוב כלפי שמיא ככל המצות שבתורה, וכן הרופא שחייב לרפאות את החולה [מדין השבת גופו] אין זה חוב שבין אדם לחבירו, אלא חוב כלפי שמיא, וכיון שאין זו זכות משפטית אלא מצוה בעלמא שיש על הדיין לדון את הבע"ד, שוב לא שייך בזה הלכות קדימה מדין צדק צדק תרדוף, שמצוה דיליה הוא, ויש לפניו ב' מצוות ואיזה שירצה יקיים. [ואף דגם במצוות יש דין קדימה, כמבואר בגמ' זבחים דף ק' וע' קובץ שיעורים כתובות אות שכ"ז, הכא ב' המצוות חלין כא', שפשוט שהמצוה חלה עליו רק בהזדמן לו לקיימו, והיינו כשנתפנה לדון, ואז הרי כבר שניהם לפניו, וחלו שניהם כא'].

ומעתה יבואר דאין שום הוכחה מדברי הסמ"ע והב"ח לענין הקדמת הקודם בתור, ומשום דסוגיית הגמ' בהא דכקטן כגדול תשמעון אתי לאשמועינן חובת הדיין שלא לדחות דין הבא לפניו, וזהו דוקא כשכבר עמד לפניו והזמין הדיין עצמו לשמוע הטענות, דבזה אסרה תורה לדחות הבע"ד מעליו, אבל להקדים זה שבא תחילה לפתח ביה"ד לא נכלל בחיוב זה, וממילא אין הדיין חייב להקדים את הקודם, ואמנם שפיר י"ל דהיכי דהדיין לא אכפ"ל מי ידון תחילה אז חובה על בעלי הדין בינם לבין עצמן להתנהג בצדק ולתת זכות קדימה להבא תחילה.

והנה במאירי שם כתב בסוף דבריו בזה הלשון: "אף לענין הדין אמרו שאם היו לפני הדיין הרבה בעלי דינים, מקדימין יתום לאלמנה, ואלמנה לת"ח, ות"ח

לעם הארץ, ואשה קודמת לאיש מפני שבשתה מרובה, ואם הכל שוה מקדימין לקודם, עכ"ל. והנה מש"כ מקדימין לקודם פשוט דכוונתו להא דאמרו כקטן כגדול תשמעון וכו' המובא לעיל, וכבר נתבאר דהיינו דחובת הדיין להקדים למי שקדם לעמוד לפני הדיין.

אלא דצ"ב מה שהביא המאירי דין זה בסוגיין, דמשמע דגם דין זה הוא מצד פשרה וצדק, אשר בזה נסתר מש"כ לעיל לבאר דלא שייך לגבי הדיין דין קדימה מצד פשרה וצדק.

אמנם הרי המאירי הביא גם שאר דיני קדימות כהא דיתום ואלמנה ות"ח וכו', ודינים אלו הרי ודאי אינם מצד דין פשרה וצדק, שהרי נלמדים ממקראות מיוחדים כמבואר בגמ' ופוסקים [עי' רמב"ם פכ"א מסנהדרין ה"ו ובנר"כ], וע"כ אין כוונת המאירי לומר דדיני קדימות אלו שנשנו גבי דיין הם מצד דין פשרה, אלא כיון שהזכירו כאן הלכות קדימה הזכיר המאירי דמצאנו בעוד מקום סדרי קדימות, הגם שאינם בגדר אחד, ובכלל זה גם דין קדימה למי שקדם לעמוד לפני הדיין שגם זה אינו מצד פשרה, וכמבואר דזה לא שייך כלפי הדיין, אלא נלמד מקרא דכקטן כגדול תשמעון, וכמבואר.

סיכום הדברים

והעולה מהמבואר דיש להקדים את המוקדם בתורו מדין פשרה וצדק, אלא שדין זה הוא אך על בעלי הדברים הבאים לקבל שירות שמחויבים לנהוג בדרכי הצדק ולהקדים הקודם, אבל אין חיוב על נותן השירות להקדים הקודם אף כאשר משועבד להם מצד מצוה וכגון דיין ורופא. [ואמנם הא ברירא דרופא וכדו' המועסק ע"י אחרים, כרופא העובד בקופ"ת, דודאי משועבד לקבל הפונים לפי הסדר הנהוג ע"פ סדרי מעבדו, דעל דעת כן נשכר ומקבל שכרו, וכמו"כ גזבר בצרכי רבים או צדקה הרי כיון שדרך העולם להתנהג ע"פ סדר קדימה בתור, ודאי אסור לו לשנות, בפרט כשאין מספיק לכולם, שהרי עד"כ נתמנה].

הקדמת הסובל יותר

והנה ראיתי מביאים בשם הגאון האדר"ת שנסתפק גבי חולים הממתינים להתקבל אצל הרופא, והממתין השני חולה יותר מן הראשון אם יש להקדימו או שהכל לפי סדר קדימה. [ובתלמיד חכם פשיטא ליה דחייבין להקדימו משום כבוד התורה, ורק לגבי אלמנה נסתפק אם ת"ח קודם, ואכמ"ל].

וכמזומה שמנהג העולם להקדים תמיד את המוקדם בתורו, ואף דבמאירי מבואר דיש להקדים את החולה לפני הבריא כיון שהבריא סובל יותר העיכוב, י"ל

דזהו רק כשבאו שניהם כא' כהא דשני ספינות וגמלים, אבל כשהאחד קדם ובא י"ל דלעולם יש להקדימו, [כי לעולם זהו מדרכי הצדק, ובפרט דברוב הפעמים קשה לקבוע מי סובל יותר העיכוב, והוא דבר המסור לכל, ולכן עדיף יותר לקבוע דבר קבוע ומוסכם כי היכי דלא ליתי לאנצויי, ואמנם ברור דבמקרים מיוחדים אשר לפי נסיבות הענין הצדק מחייב להקדים המאוחר ודאי יש להקדימו, אלא שיש לשקול הדבר בפלס שלא לנטות מדרך ההגון והישר].

עקיפת תור

ואמנם נראה לענ"ד דאף דלכתחילה ודאי יש להקדים את הקודם בתור, והעוקף את הקודם לא נהג בדרכי הצדק שנצטוינו בה כדכתיב צדק צדק תרדוף, וכמו שנתבאר בע"ה, מ"מ אין בזה משום גזל, וכמבואר בב"ח (י"ד סי' ט"ז) לגבי אותו ואת בנו, דאף דלכתחילה יש לעשות ע"פ גורל ואינו הגון לחטוף ולשחוט, מ"מ אם עבר ושחט לא עביד איסורא, ע"ש. וה"נ לענין עקיפת תור, [ואף באופן שע"י עקיפת התור לא יקבל הקודם, כל שאין בזה משום עני המהפך בחררה, ע' שר"ע סי' רל"ז ובנר"כ שם], ולא שייך בזה ענין גזל זמן וכדו', כיון דמעיקר הדין לא זכה הקודם בשום זכות וכמבואר מדברי הפוסקים גבי דיין, וכל דין הקדימה הוא אך משום דרכי פשרה וצדק. [ואמנם באופן שיש קפידא מצד נותן השירות, כאשר ברור שאילו ידע שעקף את התור לא היה נותן או מוכר לו והוא בגדר נתינה או מקח בטעות, הרי שגם בדיעבד יש בזה שאלת גזל, וכן בנוטל מקופה ציבורית וע"י הקדמתו הפסיד הקודם לו, אפשר שיש בזה גם שאלת גזל, כיון שהקופה צריכה להתנהל ע"פ הסדר המקובל שהרי זה טובת הציבור, וגם התורמים נותנים עד"כ, אבל כשיש מספיק לכולם, אלא שהקדים את חברו לא שייך בזה ענין גזילה, כמבואר].

"זכה וזיכה את הרבים"

בספר תומר דבורה להרמ"ק זיע"א פרק שלישי כתב וז"ל, "יהיה לאדם שני פנים, הפן הראשון הוא התבודדותו בקונו כדי להוסיף בחכמה ולתקנה, והשני, ללמד בני אדם מאותה חכמה שהקב"ה השפיע עליו וכו', וישפיע בכל אדם כפי שיעור שכלו אשר יוכל שאת וכו'", עכ"ל.